
*Оксана
Шеремета*

РАДЯНСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ: ідеологічний та адміністративний контекст дослідницьких стратегій¹

Розвиток історії філософії України як галузі дослідження у радянський період невіддільний від діяльності відділу історії філософії України Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, а у 1972 р. — історії філософської та соціологічної думки на Україні Інституту філософії АН УРСР (далі — Відділ). Попередні дослідження свідчать, що найбільша за радянський період кількість публікацій у цій галузі припадає на 1972 р. Такої кількості публікацій з історії філософії України наступного разу вдалося досягнути лише у 1992 р. [Йосипенко, 2011: с. 108—119]. Проте після 1972 р. видавнича активність радянських істориків філософії України різко знижується. Метою даного дослідження є з'ясувати причини такого спалаху і спаду. Для цього на основі фонду архіву Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України та спогадів одного із тодішніх співробітників, а пізніше завідувача Відділу (1997—2009 рр.), представника дисидентського руху, Василя Семеновича Лісового (1937—2012) здійснено реконструкцію

¹ На прикладі діяльності відділу історії філософської та соціологічної думки на Україні Інституту філософії АН УРСР у 1972 році. Робота виконана за підтримки гранту Державного фонду фундаментальних досліджень України Ф 41.5/007 «Філософія в системі національної культури: порівняльний аналіз історико-філософських досліджень в Білорусі та Україні».

наукової діяльності відділу у 1972 році в ідеологічному та адміністративному контексті доби.

Ідеологічний клімат початку 1970-х років був позначений духом національно-культурного та наукового піднесення, яке стало можливим у період «відлиги». Однак зі зміною керівництва ЦК КПУ у травні 1972 р. частково толеровану українізацію було припинено. Одночасно розпочалася чистка в різних українських наукових і культурних установах, зокрема в інститутах АН УРСР. За таких обставин Інститут філософії, як ідеологічна наукова установа, притягував до себе особливу увагу громадськості та контролюючих органів. Ця особлива увага була обумовлена також двома ювілеями — 50-літтям від дати утворення СРСР та 250-літтям з дня народження Г.С. Сковороди, у широкомасштабних святкуваннях яких Інституту відводилася помітна роль, а з іншого боку, липневими арештами співробітників, звинувачених у антирадянській діяльності².

Хоча 50-ліття утворення СРСР не стало плідним приводом для історико-філософських досліджень³, Вчена рада Інституту затвердила відповідні заходи «назустріч» цьому ювілею, зокрема соціалістичні змагання між відділами (результати яких дають сьогоднішньому досліднику змогу оцінювати наукову продуктивність окремих відділів) і конкурс на кращу роботу молодого спеціаліста [Архів, 1972г: Арк. 45]. Натомість відзначення 250-ліття від дня народження Г.С. Сковороди стало помітною науковою подією. Цій даті була приурочена спеціально розроблена Відділом тема під назвою: «Філософія Григорія Сковороди» (термін виконання: IV квартал 1970 — IV квартал 1971 рр.) [Архів, 1972г: Арк. 16—29]. У результаті проведеного дослідження були підготовлені колективна монографія «Філософія Григорія Сковороди» та збірник «Від Вишенського до Сковороди». Велась робота над перевиданням двотомника творів філософа; Відділом була ініційована організація республіканської конференції, присвяченої ювілею; готувались статті для «Філософської думки»⁴, видання тез

² Як свідчать робочі плани Інституту на 1972 р., до липневих арештів у Відділі працювали: завідувач відділу — Володимир Юхимович Євдокименко, співробітники Вілен Сергійович Горський, Іван Васильович Іванько, Валерія Михайлівна Нічик, Василь Семенович Лісовий, Сергій Георгійович Кудра, Мирослав Дмитрович Рогович, Борис Тихонович Титаренко, Марія Іванівна Сундирева, Микола Захарович Юшманов, Василь Єлисейович Бишовець, Марія Василівна Кашуба [Архів, 1972г: Арк. 9]. Колектив Відділу налічував багато молодих талановитих науковців, неординарних особистостей, які становили потужний потенціал для розвитку історії філософії України, а декотрі і сьогодні плідно працюють у цій галузі. Однак після липневих арештів, як буде показано далі, склад відділу суттєво змінився.

³ Наприклад, у шостому, ювілейному, номері «Філософської думки» за 1972 р. не було жодної публікації співробітників Відділу, присвяченої п'ятдесятиліттю.

⁴ П'ятий номер «Філософської думки» за 1972 р. був присвячений 250-літньому ювілею Сковороди.

конференції. Оскільки робота АН УРСР була тісно пов'язана з діяльністю АН СРСР, то про ювілейні заходи Раду Академії наук СРСР в Москві інформував відповідальний секретар ювілейного комітету АН УРСР І.Іваньо [Архів, 1972б: Арк. 9, 26].

Плановою темою Відділу у 1972 р. була «Історія філософії на Україні». Її очікуваним результатом мав стати тритомник із тією ж назвою [Архів, 1972е: Арк. 9; Архів, 1972—1980д: Арк. 4]. Його обсяг планувався приблизно у 120 д. а., а термін написання — I кв. 1969 р. — IV кв. 1974 рр.⁵ [Архів, 1969б: Арк. 21]. Співвиконавцем теми був Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові [Архів, 1972е: Арк. 9]. Однак з робочого плану не зрозуміло, які назви розділів, який хронологічний період охоплюють томи. Очевидно, на початок 1972 р. ці питання ще не були остаточно вирішені.

Тритомне видання «Історії філософії на Україні» мислилося (і насправді стало) підсумком усієї діяльності істориків філософії України радянського періоду. Перші спроби з систематизації історії філософії України робилися вже у 1950-ті рр. У 1955 р. директор Інституту філософії АН УРСР Данило Хомич Острянин (1952—1962), який був одночасно завідувачем відділу історії суспільно-політичної і філософської думки на Україні (1954—1962), разом із Г. Ємельяненко та Т. Скирдою написали на замовлення Інституту філософії АН СРСР розділ під назвою «Развитие философской мысли на Украине» до багатотомного видання «Очерки истории философской мысли народов СССР» (Т. II, 1956 р.). В 1957 р. згідно з рішенням Вченої ради Острянин разом зі співробітниками Відділу готував проспект першого тому «Історії філософської та суспільно-політичної думки на Україні» [Архів, 1962а: Арк. 82—98], а 1960-го, відповідно до постанови ЦК КПУ від 7/V-1960 р., Відділ працював вже над підготовкою «Нарису історії філософії на Україні», який стане першою спробою дати систематичний виклад історії розвитку філософської та соціологічної думки на Україні від Київської Русі до наших днів [Архів, 1960: Арк. 1—3]. Робота над завершенням «Нарису» повинна була тривати по червень 1961 р., а з липня 1961 по грудень 1964 р. співробітники Відділу мали готувати проспект двотомної «Історії філософії на Україні», обсяг якої мав становити 112 д. а. У рамках планових тем дослідники розробляли окремі розділи та підтеми для цих видань. Зокрема, Г.І. Ломонос-Ровна працювала над темою «Філософія в Києво-Могилянській колегії в XVII ст.» (січень

⁵ Керівником теми був Євдокименко, керівником I тому — Нічик, керівником II і III томів — Горський, виконавцями — всі співробітники відділу, об'єднані у робочі групи таким чином: Том I — Нічик, Рогович, Бишовець, Кашуба; Том II — Іваньо, Сундирева, Євдокименко, Лісовий, Кудра; Том III — Євдокименко, Горський, Юшманов, Титаренко, Сундирева [Архів, 1972е: Арк. 9]. Ймовірно, при створенні робочих груп враховувались наукові зацікавлення виконавців та їхні напрацювання з історії філософії України.

1960 — грудень 1961 рр.), В.Ф. Чорноволенко — «Формування і розвиток світогляду східних слов'ян» (липень 1961 — грудень 1962 рр.) [Архів, 1961б: Арк. 11—13, 48—58; Архів, 1961а: Арк. 2—4]. З невідомих причин проект двотомного видання так і не реалізувався (можливо, тут далася взнаки зміна керівництва Інституту та Відділу у 1962 році), а «Нарис історії філософії на Україні» вийшов друком лише у 1966 р. Того ж року Відділом була завершена планова тема «Розвиток марксистсько-ленінської філософії на Україні в роки радянської влади» [Архів, 1965: Арк. 1—7]. За її результатами у 1968 р. вийшла друком монографія «Розвиток філософії в Українській РСР», у якій вперше систематично викладено розвиток філософії на Україні у роки радянської влади [Архів, 1968б: Арк. 4]. Таким чином, на кінець 1960-х рр. було напрацьовано достатньо кількість матеріалів з історії філософії України, які могли бути підґрунтям для написання тритомника.

2 червня 1972 р. Вчена Рада слухала доповідь В.Євдокименка про принципи написання тритомника та змістове наповнення кожного тому. Так, I том мав охоплювати період від формування культури Київської Русі і закінчитися XVIII ст., II том — з XVIII ст. до Жовтневої Революції, III том — від Жовтневої Революції і до наших днів. Розміщення матеріалів у томах планували здійснити за допомоги проблемного підходу. Закінчуючи виступ, Євдокименко наголосив: «Сьогодні потрібно, щоб Вчена Рада зробила свій висновок з цього приводу і ми могли конкретно займатись завершальним етапом написання “Історії філософії на Україні”» [Архів, 1972г: Арк. 79—80]. Перехід до завершального етапу безперечно передбачав виконання основного обсягу робіт, і зі змісту доповіді зрозуміло, що його вже виконали. Після обговорення Вчена рада Інституту ухвалила, що головний принцип — проблемний аналіз філософських вчень — є прийнятним, і рекомендувала розширити характеристики найбільш значних українських мислителів минулого — Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова та ін. Схваливши в цілому напрям досліджень, Рада зобов'язала в червні цього ж року подати на обговорення проспект трьох томів цього видання [Архів, 1972г: Арк. 81].

Паралельно у Відділі готували й інші праці. Завершувалася підготовка до друку філософських творів Івана Франка (III кв. 1969 — I кв. 1971) [Архів, 1972б: Арк. 9; Архів, 1969б: Арк. 22]. Протоколи засідань Вченої ради Інституту свідчать про рекомендацію до друку таких праць: монографії В. Лісового «Логіко-філософський аналіз повсякденної мови»⁶, руко-

⁶ 8 лютого 1972 р., з огляду на врахування зауважень, було підтвержене попереднє рішення Вченої Ради від 30.3.71 р., протокол № 8, про рекомендацію до друку монографії В. Лісового «Логіко-філософський аналіз повсякденної мови» [Архів, 1972г: Арк. 22]. В її основу був покладений текст дисертації Василя Семеновича на тему «Логіко-філософське дослідження побутової мови», підготовленої у відділі логіки на-

пису брошури В.Євдокименка «Філософія на Україні. Її минуле і сучасне»⁷, а також про обговорення рукопису збірника під назвою «З історії філософії на Україні кінця ХІХ — початку ХХ ст.»⁸.

У 1972 р. оформився в планову тему під назвою «Філософія у Києво-Могилянській академії» ще один напрямок досліджень Відділу [Архів, 1972е: Арк. 9—10; Архів, 1972г: Арк. 29]. На виконання відводилося три роки. Очікуваним результатом планової теми мали стати такі праці: «Філософія в Києво-Могилянській академії. Теофан Прокопович»⁹ (15 д.а.); переклад «Філософського курсу» Георгія Кониського (55 д.а.); монографія «Філософський курс Георгія Кониського» (10 д.а.); переклад «Логіки» і «Етики» Михайла Козачинського (28 д.а.) [Архів, 1972е: Арк. 10]. Згадана планова тема стала продовженням досліджень, розпочатих наприкінці 50-х — на початку 60-х рр. [Архів, 1962б: Арк. 4]. У 1966 р. були відфотографовані твори Теофана Прокоповича та Інокентія Гізеля і підписані договори про переклад їх українською з латини [Архів, 1966: Арк. 3]. У 1967 р. відділ продовжив підготовчі роботи для видання творів професорів філософії Києво-Могилянської академії. Здійснили також фотографування філософських курсів Стефана Яворського, Інокентія Гізеля, Йосифа Кононовича-Горбацького, Йоасафа Кроковського та інших [Архів, 1967: Арк. 3—4]. Багато було зроблено в цьому напрямку і співвиконавцем теми

укового пізнання і захищеної у 1971 р. Того ж року Лісовий перевівся у відділ історії філософської та соціологічної думки на Україні.

⁷ 29 лютого 1972 р. відбулося обговорення рукопису брошури Євдокименка «Філософська думка на Україні», яка була рекомендована до друку Вченою радою під назвою «Філософія на Україні. Її минуле і сучасне». Це було друге обговорення, на якому І.П. Головаха (у 1953—1954 рр. — завідувач відділу історії філософської і суспільно-політичної думки на Україні) висловив думку про те, що немає потреби вводити в історію Єневича, Острянина, Ємельяненка, Колодяжного. Його підтримав Юшманов, додавши, що не всіх треба включати як видатних філософів наприклад, Єневича та Колодяжного [Архів, 1972г: Арк. 31—33]. Однак у п'ятому томі «Философской Энциклопедии» під редакцією Ф.В. Константинова (М., 1970) вміщена стаття Євдокименка під назвою «Украинская философия», де згадуються перелічені вище філософи, а Єневичу та Колодяжному присвячені окремі статті. Зміст обговорення свідчить про неоднозначне ставлення до філософів-сучасників радянського періоду, очевидно пов'язане із тогочасною оцінкою їхньої діяльності.

⁸ 15 лютого 1972 р. текст збірника був рекомендований до друку із узгодженим змістом і без зауважень [Архів, 1972г: Арк. 26—27].

⁹ У документах архіву Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди, написаних українською мовою включно з рефератом на виконану планову тему «Теофан Прокопович. Філософські твори в 2-х томах» за 1972 р., використовується таке написання його імені. У пізнішому україномовному виданні — Теофан Прокопович. Така уніфікація українського способу написання з російським обумовлена загальною зміною оптики дослідження, яка оберталася і відповідною редакційною політикою: так, починаючи з 1972 року, в історико-філософських текстах вирази на кшталт «український мислитель», «українська думка» замінюються на «вітчизняний мислитель», «вітчизняна думка».

Інститутом суспільних наук АН УРСР у Львові, де готувалися до видання філософські курси Стефана Яворського, Йоасафа Кроковського, Інокентія Гізеля [Архів, 1972е: Арк. 10].

На окрему увагу заслуговує робота над підготовкою до видання творів Теофана Прокоповича. Переклад його відфотографованих курсів з латинської на українську мову було здійснено у 1968 р. Двотомник творів філософа, обсягом 90 д. а., планували передати у видавництво у 1969 р. [Архів, 1968а: Арк. 6]. Того ж року відділом була завершена тема «Підготовка до видання філософських творів Теофана Прокоповича» (III кв. 1968 — IV кв. 1969). Однак у процесі вивчення рукописних джерел було знайдено значну кількість раніше не опублікованих творів [Архів, 1969а: Арк. 8—9], серед них біографія Прокоповича, написані ним «Діалоги», опис його бібліотеки та інструментів (загальним обсягом 500 сторінок). Ці відкриття стали причиною затвердження у 1970 р. теми «Теофан Прокопович. Філософські твори у 2-х томах» (IV кв. 1970 — III кв. 1971) [Архів, 1969б: Арк. 3; Архів, 1972г: Арк. 1—15]. А 28 січня 1972 р. на засіданні Вченої Ради було рекомендовано до друку переклад творів Теофана Прокоповича та вступної статті до них [Архів, 1972г: Арк. 11].

Планова робота Відділу, кількість та тематика підготовлених публікацій свідчать, що ініційовані в середині 1960-х новим керівництвом Інституту та Відділу нові напрями досліджень на початку 1970-х почали давати дедалі вагоміші результати. Однак вивчення спадщини багатьох видатних мислителів, у творчості яких можна було углядіти націоналістичні погляди, обмежувалося численними перепонами. Однією з таких був спосіб адміністрування доступу до першоджерел. Мало хто отримував доступ до «спецфондів», де зберігалися праці українських «буржуазних націоналістів» та філософів капіталістичних країн. Згідно з наказми директора Інституту, у Відділі такий дозвіл отримав лише завідувач [Архів, 1972в: Арк. 30] і лише в межах своєї роботи над «критикою буржуазного націоналізму». Проте радянські історики філософії використовували цю критику по-своєму, про що свідчить оцінка В. Лісового у спогадах: «В. Євдокименко, який тоді очолював відділ історії філософії України, у своїй книзі «Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму» давав інформацію про авторів та тексти, які тоді зберігалися в “спецхранах”» [Лісовий, 2011: Елект. документ].

Події липня 1972 року радикально змінили перебіг наукової діяльності Відділу. Хвиля арештів інтелігенції 1972 підштовхнула В. Лісового до відкритого протесту. Разом із Євгеном Васильовичем Пронюком¹⁰, тоді

¹⁰ Детальніше біографію Пронюка Є.В. див.: Пахолок Т. Пронюк Євген Васильович. [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org> — Перевірено 8.10.2012.

бібліографом Інституту, він видав № 6 самвидавівського журналу «Український вісник» з метою відвести від арештованих звинувачення у виданні попередніх випусків та написав «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КП України». У ньому він висловив протест проти арештів представників української інтелігенції, які вважав справою, оберненою проти українського народу та живої української культури [Лісовий, 2007: с. 209—230]. Приводом для арешту В. Лісового стала передача 5 липня Відкритого листа секретарю партійної організації Інституту. Цього дня він надіслав один власноруч надрукований екземпляр на ім'я Л. Брежнєва, а інший відніс у відділ листів ЦК КПУ на ім'я В. Щербицького. 6 липня Василь Семенович був затриманий, а 8-го заарештований¹¹. Це був другий арешт в Інституті. Першим арештували Пронюка, якого затримали 6 липня з екземплярами Листа, призначеними для розповсюдження [Лісовий, 2011: Елект. документ; Архів, 1972а: Арк. 71—72; Овсієнко, 2011: Елект. документ]. Після згаданих арештів були звільнені ті працівники Інституту, яким, за висловом Лісового, ставилась у провину близькість до «заарештованих осіб», зокрема два співробітники відділу — С. Кудра та В. Бишовець¹². І це незважаючи на те, що у березні 1972 р. обоє були переобрані на новий термін на посади молодших наукових співробітників без жодних зауважень і з позитивними характеристиками [Архів, 1972г: Арк. 37]. Офіційним приводом стало скорочення бюджетного фонду заробітної плати установ Секції суспільних наук АН УРСР на 4 проценти [Лісовий, 2011: Елект. документ; Архів, 1972в: Арк. 78].

Протоколи засідань Вченої ради дають змогу відтворити атмосферу тих днів та з'ясувати хід подій. На одному із них, 25 липня 1972 р., окрім інших, слухалось питання про дострокове переобрання на посади співробітників відділу історії філософської і соціологічної думки на Україні. Доповідав директор Інституту В. Шинкарук. У своїй доповіді причинами переобрання він назвав зриви у науково-дослідній та видавничій діяльності, ідейно-виховній роботі з кадрами. Наголосив на відставанні у

¹¹ Витяг з Наказу № 83 від 13.7.1972 р. по Інституту філософії АН УРСР свідчить, що Лісовий був звільнений з посади м.н.с. відділу філософської та соціологічної думки на Україні 7 липня за непридатністю. А 5 квітня 1974 р. Агестаційна Комісія МВССО СРСР позбавила Лісового вченого ступеня кандидата філософських наук. Василя Семеновича звільнили у 1983 р. після 7 років ув'язнення та 3 років заслання. Повністю реабілітували його і поновили у званні кандидата філософських наук у 1989 р., а на роботі в Інституті філософії НАН України — у 1990 р. Детальніше біографію Лісового див.: [Овсієнко, 2011: Елект. документ].

¹² С.Г. Кудра та В.Є. Бишовець після звільнення не мали змоги працювати за фахом аж до здобуття Україною незалежності. В Інституті філософії В.Бишовець поновився у 1995, а С.Г. Кудра — у 1996. Така можливість з'явилась після Постанови Бюро відділення НАН України № 284 від 26.12.1994 р., яка скасувала Постанову 1972 р., оскільки та мала політичний характер.

підготовці тритомної «Історії філософії на Україні». Зауважив, що досі не розроблена остаточна структура видання, не завершено формування авторського колективу, не розроблений задовільний план-проспект, до кінця не з'ясована концепція, що ставить під загрозу зриву видання тритомника. Відділ не зміг виправити становище до 1 липня. Перераховані В. Шинкаруком недоліки різко контрастують із попередніми преміями за своєчасне і високоякісне виконання планових тем співробітниками відділу¹³, однак про них, мабуть, вважали за краще не згадувати. Крім того, у «відділі мав місце неприпустимий факт, коли його співробітник Лісовий В.С. притягнутий до кримінальної відповідальності за антирадянську діяльність, у дружніх стосунках з яким перебували два інші співробітники відділу — Бишовець В.Є. та Кудра С.Г.» [Архів, 1972г: Арк. 114—116]. Зрозуміло, що саме останнє стало причиною розгляду діяльності Відділу. Незважаючи на протест В. Євдокименка та пропозиції переглянути діяльність співробітників всього Інституту, оскільки догану отримав і директор, Вчена Рада ухвалила достроково переобрати співробітників лише очолюваного ним Відділу. Як відлуння липневих подій, 8 серпня, на іншому засіданні, були зачитані, поміж іншим, дві Постанови Президії АН УРСР — № 293 від 18 липня 1972 р. «Про істотні хиби в доборі та ідейно-політичному вихованні наукових кадрів в Інституті філософії АН УРСР» та № 294 від 31 липня 1972 р. «Про дальше вдосконалення тематичної спрямованості науково-дослідної роботи, структури та кадрового складу установ Секції суспільних наук АН УРСР». З приводу першої постанови під час обговорення В. Шинкарук сказав таке: «Факти переконливо говорять, що в свій час ми недооцінили питання роботи з кадрами і виявилось, що Інститут, який повинен бути взірцем в ідеологічній роботі, непримиренним борцем проти буржуазно-націоналістичних тенденцій, явився притулком для явно виражених націоналістів» [Архів, 1972г: Арк. 122—123]. Як висновок — «з метою звільнення від людей, які не відповідають всім вимогам, що пред'являються до кожного співробітника Інституту філософії як ідеологічної установи» дирекція повинна достроково переобрати окремих співробітників, створити відділ наукового комунізму, на який покласти, окрім інших, завдання дослідження проблем комуністичного виховання, критики сучасного антикомунізму, ревізійнізму, буржуазного націоналізму. Наслідком другої постанови стала ухвала

¹³ 28 березня 1972 р. на засіданні Вченої ради В.Євдокименко прозвітував про виконання планових тем відділу «Філософія Григорія Сковороди» та «Теофан Прокопович. Філософські твори»: завдання виконані, рецензії на роботи є, всі роботи у видавництві. Згідно з наказом директора № 81 від 10 липня 1972 р. за своєчасне і якісне завершення планових тем «Філософські твори Теофана Прокоповича» Т. I та II і «Філософські праці Івана Франка» були встановлені премії Євдокименку, Нічик, Горському, Роговичу, Кудрі, Кашубі [Архів, 1972г: Арк. 57; Архів, 1972в: Арк. 66].

Вченої Ради провести скорочення бюджету на 4 %, яка стала підставою для вже згаданого скорочення штатів [Архів, 1972г: Арк. 125—128]. Ці заходи керівництва АН УРСР та Інституту вичерпно описують спосіб, у який нове партійне керівництво УРСР намагалось взяти під контроль згадане національно-культурне та наукове піднесення ученої спільноти.

Наукове життя відділу почало налагоджуватись лише у вересні. Однак липневі арешти змусили не лише керівництво Інституту, а й керівників видавництв посилювати цензуру. 19 вересня 1972 р. на засіданні Вченої Ради одним із питань було підтвердження рекомендації до друку збірника «З історії філософії на Україні XIX—XX ст.». У своїй доповіді Євдокименко зазначив: «Наш збірник — це результат останньої Ужгородської конференції. Всі матеріали вже давно були подані до видавництва, а тепер ми їх отримали назад з редакційними висновками. У зв'язку з цим ми ще раз ретельно їх переглянули, дещо доробили, а 7 статей зняли зовсім, а саме: Бишовця, Юшманова, Сердюка, Макаровського, Кудрі, Цимбал і Почапського» [Архів, 1972г: Арк. 143]. Йдеться про такі статті: М.З. Юшманов «З історії питань про ленінський етап в філософії марксизму», Г.П. Сердюк «Поширення ідей марксизму-ленінізму на Буковині та їх вплив на громадсько-політичне й культурне життя краю (кінець XIX — початок XX ст.)», С.Г. Кудра «Іван Франко про національну самосвідомість», І.П.Макаровський «Патріотичні ідеї у творчості О.С. Маковея», А.М. Почапський «З історії прогресивної думки на Україні. Антін Крушельницький», В.М. Цимбал «Ольга Кобилянська в українсько-німецьких взаєминах», В.Є. Бишовець «Натурфілософія Т. Прокоповича» [Архів, 1972г: Арк. 26—27]. З перелічених статей лише стаття Юшманова не увійшла у збірник через недостатній науковий рівень. Статті авторів-співробітників Інституту не увійшли туди з огляду на звільнення їх у зв'язку із липневими арештами¹⁴, інших — вочевидь, через наявні в тематичі та/чи змісті «буржуазно-націоналістичні тенденції». Вчена рада ухвалила підтвердити рекомендації до друку збірника та виключити із його змісту зазначені статті.

19 грудня 1972 року на засіданні Вченої ради відбулося затвердження річного звіту діяльності Інституту. Після виголошення його змісту В. Шинкаруком відбулося обговорення, у якому взяв участь голова комісії по перевірці роботи Інституту А.Я. Радченко, який оцінив діяльність Інституту в цілому позитивно. Однак він зазначив, що у проблематиці Інституту як на цей рік, так і на наступні роки мало тем, безпосередньо зв'язаних з боротьбою проти сіонізму та українського буржуазного націоналізму. В Інституті недостатній контроль за виконанням планових тем. З приводу причин зниження продуктивності видавничої роботи Інституту висловився

¹⁴ Це — С.Г. Кудра, В.Є. Бишовець, В.М. Цимбал

М.В. Попович, який наголосив, що липневі події не пройшли безслідно і, можливо, через бажання перестрахуватися з боку видавництва останні знизили темпи співпраці з Інститутом. З приводу звіту виступила також В.М. Нічик. Торкнувшись питання про кадри, зауважила, що Відділ уже кілька місяців не має завідувача і кадровий склад скоротився майже на половину. А тому, на її думку, «якого б гарного завідуючого» не дали, «відділ не може справитися з покладеними на нього завданнями, особливо з написанням тритомника»¹⁵ [Архів, 1972г: Арк. 225—235].

Здійснена на прикладі Відділу реконструкція діяльності радянських істориків філософії України у 1972 році демонструє, що якісна зміна в дослідженнях у цій галузі, тенденція до якої намітилась у 1960-х, так і не відбулась. Хоча активна діяльність співробітників відділу 1960-х — початку 1970-х років заклала основи такої зміни, події 1972 року різко змінили динаміку і спрямування розвитку цієї галузі. Причиною цього стали зміна керівництва ЦК КПУ, а разом з нею — зміна ідеологічного та адміністративного клімату і, як наслідок, арешти та переслідування наукової спільноти Інституту філософії, зокрема співробітників Відділу. В галузі дослідницької діяльності це обернулося, окрім зниження кількості публікацій, помітним переформатуванням поля дослідження. Зокрема під забороною опинилося вивчення філософських поглядів Михайла Драгоманова, Остапа Терлецького та багатьох інших видатних особистостей української інтелектуальної історії. Посилення цензури та «ідеологічної пильності» знеохочувало науковців до амбітних проектів, що загальмувало і без того довгий та повільний процес видання наукових праць. Так, зі згаданих трьох томів «Історії філософії на Україні» перші два томи побачили світ лише у 1987 р. [Історія, 1987]¹⁶. Подібна доля спіткала і плановане видання двотомника філософських творів Теофана Прокоповича, боротьба за яке

¹⁵ У своєму виступі Валерія Михайлівна торкнулася ще двох проблем видавничої діяльності відділу. Перша — це брак у відділі спеціалістів з історії діалектичного та історичного матеріалізму, а також історії філософії до XVIII ст. З приводу останніх, то їх взагалі немає у республіці, а це значить, що дослідження, на яких вони могли б сформуватись, ще не проводились. У ситуації, коли відділ мав нагальну потребу у спеціалістах з окремих галузей історії філософії, скорочення кадрового складу лише поглибило проблему та негативно вплинуло на кількість видань, особливо написання тритомника. Друга — підготовка рукопису до друку. Досі планувалось лише вивчення літератури та написання текстів рукописів. Підготовка рукопису до передачі у видавництво включалась в той же термін. Тому Нічик ще раз підтримала пропозицію П.Ф. Йолона про необхідність окремого планування підготовки рукопису до друку. Очевидно, підготовчий етап виконувався паралельно із наступною плановою темою, а тому суттєво сповільнював темпи видавничої та наукової діяльності.

¹⁶ Парадоксальним чином лібералізація ідеологічної та адміністративної ситуації, яка сприяла виходу багатостраждального видання, знеохотила авторський колектив видавати третій том, присвячений XX століттю — вочевидь з погляду 1987 року його текст здавався вже занадто заідеологізованим.

тривала аж до початку 1980-х рр.¹⁷ У 1972 р. не вдалося опублікувати всі заплановані праці, присвячені 250-літтю Г.С. Сковороди¹⁸. Деякі рукописи, рекомендовані до друку на засіданнях Вченої Ради у 1972 р., взагалі не були надруковані. До них належить монографія В. Євдокименка «Філософія на Україні. Її минуле і сучасність», збірник матеріалів Ужгородської конференції «З історії філософії на Україні ХІХ—ХХ ст.», монографія В.С. Лісового «Логіко-філософський аналіз повсякденної мови»¹⁹. В цілому, реконструкція наукової діяльності відділу історії філософської та соціологічної думки на Україні Інституту філософії АН УРСР у 1972 р. демонструє залежність розвитку філософських досліджень в УРСР від ідеологічних та адміністративних обмежень і примусів, встановлюваних партійним та державним апаратом.

ДЖЕРЕЛА

- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Личные дела рабочих и служащих Института, уволенных в 1962 году. От “А” до “Ш”». — Опис 3. — Справа 92. — а.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Личные дела сотрудников Института, уволенных за 1972 год». — Опис 3-О. — Справа 167. — а.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Переписка с Президиумом и Отделением истории философии и права АН УССР о научно-исследовательской работе. (26 января — 23 ноября 1972 г.)». — Опис 1. — Справа 1003. — б.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Приказы директора по основной деятельности и личному составу. Начато 11 января — окончено 29 декабря 1972 года». — Опис 1. — Справа 1001. — в.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Протоколы № 1—23 заседаний Учёного совета и документы к ним. Начато 18 января — окончено 26 декабря 1972 года». — Опис 1. — Справа 1008. — г.

¹⁷ У період з 1979 по 1981 рік вдалося опублікувати тритомник праць Теофана Прокоповича [Прокопович, 1979—1981]. За тривалий період часу, що відокремлював вихід першого тому від 1972 р., удалося знайти і перекласти на українську мову інші праці філософа, що послужило основою для підготовки третього тому.

¹⁸ У 1972 р. були надруковані лише монографія «Філософія Григорія Сковороди» [Філософія, 1972] та збірник «Від Вишенського до Сковороди» [Від Вишенського, 1972]. Заплановане у 1972 р. перевидання двотомника праць Григорія Сковороди було здійснене у 1973 р. [Сковорода, 1973]. Матеріали конференції були опубліковані у ювілейному виданні 1975 р. «Григорій Сковорода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження» [Григорій Сковорода, 1975].

¹⁹ Рекомендований до друку рукопис монографії вважався автором втраченим. Його випадково було знайдено серед матеріалів архіву Інституту філософії у 2011 р. під час роботи в межах гранту Державного фонду фундаментальних досліджень України Ф 41.5/007 «Філософія в системі національної культури: порівняльний аналіз історико-філософських досліджень в Білорусі та Україні».

- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Протоколы приёмок результатов завершённых научно-исследовательских работ. Начато 28 марта — окончено 26 декабря 1972 г.». — Опис 1. — Справа 1009 — г.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Основные направления научных исследований Института на 1972—1980 годы». — Опис 1. — Справа 1005. — д.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчёт о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ отдела за 1960 год». — Опис 1. — Справа 369.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчёт о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ отдела за 1961 год». — Опис 1. — Справа 414. — а.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ отдела за 1967 год». — Опис 1. — Справа 665.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ Института за 1968 год». — Опис 1. — Справа 713. — а.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ Института за 1969 год». — Опис 1. — Справа 786. — а.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Отчет о выполнении тематического плана научно-исследовательских работ отдела за 1968 год». — Опис 1. — Справа 728. — б.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Рабочие планы научно-исследовательских работ Института на 1972 год». — Опис 1. — Справа 1006. — е.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Тематический план научно-исследовательских работ Института на 1961 год». — Опис 1. — Справа 391. — б.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Тематический план научно-исследовательских работ Института на 1969 год». — Опис 1. — Справа 876. — б.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Тематический план научно-исследовательских работ отдела на 1962 год и отчет о его выполнении». — Опис 1. — Справа 455. — б.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Тематический план научно-исследовательских работ отдела на 1965 год и отчет о его выполнении». — Опис 1. — Справа 575.
- Архів* Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. — «Тематический план научно-исследовательских работ отдела на 1966 год и отчет о его выполнении». — Опис 1. — Справа 617.
- Від Вишеньського* до Сковороди (3 історії філософської думки на Україні) / АН УССР, Ін-т філософії; відпов. ред. В.М. Нічик. — К.: Наукова думка, 1972.
- Григорій Сковорода 250*: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / АН УССР, Ін-т філософії; гол. ред. В.І. Шинкарук. — К.: Наукова думка, 1972.
- Історія філософії на Україні* : у 3 т. / АН УССР, Ін-т філософії; гол. ред. В.І. Шинкарук. — К.: Наукова думка, 1987.
- Йосипенко С., Вдовина О., Симчич М.* Історія філософії України як галузь наукового дослідження і академічна дисципліна в 1950—2000 роках // *Sententiae*. — 2011. — № 2 (XXV).

Лісовий Василь. Спогади. [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1281364212>. — Перевірено 25.10.2011.

Лісовий В. У багатоголосі політичних дискусій : Ст. та інтерв'ю. — К., 2007.

Нарис історії філософії на Україні / АН УССР, Ін-т філософії; гол. ред. Д.Х. Острянин. — К.: Наукова думка, 1966.

Овсієнко В., доповнив *Лісовий В.* *Лісовий Василь Семенович*. [Електронний документ]. — Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1113915214>. — Перевірено 12.07.2012.

Прокопович Феофан. Філософські твори : в 3 т. — К.: Наукова думка, 1979—1981.

Розвиток філософії в Українській РСР / АН УССР, Ін-т філософії; гол. ред. В.Ю. Євдокименко. — К.: Наукова думка, 1968.

Сковорода Григорій. Повне зібрання творів : у 2 т. — К.: Наукова думка, 1973.

Філософія Григорія Сковороди / АН УССР, Ін-т філософії; відпов. ред. В.І. Шинкарук. — К.: Наукова думка, 1972.

Оксана Шеремета — кандидат філософських наук, відділ історії філософії України, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, НАН України. Сфера наукових інтересів — історія філософії в Україні, зокрема радянського періоду.
